

REFERENCES

1. Vasilenko K. Ju. Leksika ukrains'kogo narodno-scenichnogo tancju : navch. posibnik dlja in-tiv kul'turi / Vasilenko Kim Juhimovich. – 3-t vid., dop. i pererob. – K. : Mistectvo, 1996. – 494 p.
2. Verhovinec' V. M. Teorija ukrains'kogo narodnogo tancju / V. M. Verhovinec'. – 5-te vid., dop. – K. : Muzichna Ukraïna, 1990. – 150 p.
3. Goncharenko Ju. V. Do pitannja formuvannja pedagogichnih idej shhodo estetiko-vihovnih mozhlivostej horeografichnoi dijal'nosti / Ju. V. Goncharenko // Visnik Zaporiz'kogo nacional'nogo universitetu : zb. nauk. statej. Serija : Pedagogichni nauki / golov. red. L. I. Mishhik. – Zaporizhzhja : Zaporiz'kij nacional'nij universitet, 2006. – № 2. – P. 42 – 50.
4. Gumenjuk A. I. Narodne horeografichne mistectvo Ukraini / A. I. Gumenjuk. – K. : Vid-vo APN URSS, 1963. – 235 p.
5. Mel'nik O. Vasil' Avramenko – tancivnik jakogo znava cilij svit / O. Mel'nik. – Rezhim dostupu: <http://storinka-m.kiev.ua/article.php>.

УДК 37.033:372.882

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ОСНОВНОЇ І СТАРШОЇ ШКОЛИ ЯК БАЗОВИЙ КОМПОНЕНТ МЕТОДИКИ ВИХОВАННЯ В НИХ ДБАЙЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Котлярчук Г.Й.

Інститут проблем виховання НАПН України, вул. М. Берлінського, 9, м. Київ, Україна

angelika80k@mail.ru

У статті розкрито особливості розвитку в учнів основної і старшої школи творчих здібностей з метою формування в них емоційно-ціннісного сприйняття довкілля як базового компонента методики виховання дбайливого ставлення до природи у процесі вивчення української літератури. З'ясовано, що ефективному досягненню поставленої мети сприяють такі форми і методи організації навчання, як робота творчих майстерень, випуски художніх газет, різні види творчих робіт на основі неповного тексту, ілюстрації до прочитаних творів, творчі перекази, метод асоціацій. Охарактеризовано етапи розвитку в учнів основної і старшої школи творчих здібностей у процесі вивчення української літератури.

Ключові слова: особистість, творчі здібності, природа, емоційно-ціннісне сприймання довкілля, українська література.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧЕНИКОВ ОСНОВНОЙ И СТАРШЕЙ ШКОЛЫ КАК БАЗОВЫЙ КОМПОНЕНТ МЕТОДИКИ ВОСПИТАНИЯ В НИХ ЗАБОТЛИВОГО ОТНОШЕНИЯ К ПРИРОДЕ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Котлярчук Г.И.

Институт проблем воспитания НАПН Украины, ул. Н. Берлинского, 9, г. Киев, Украина

angelika80k@mail.ru

В статье раскрыты особенности развития творческих способностей учеников основной и старшей школы с целью формирования у них эмоционально-ценностного восприятия окружающей среды как основы воспитания заботливого отношения к природе в процессе изучения украинской литературы. Выяснено, что эффективному достижению поставленной цели способствуют такие формы и методы организации обучения,

как работа творческих мастерских, выпуски художественных газет, различные виды творческих работ на основе неполного текста, иллюстрации к прочитанным произведениям, творческие пересказы, метод ассоциаций. Охарактеризованы этапы развития у учеников основной и старшей школы творческих способностей в процессе изучения украинской литературы.

Ключевые слова: личность, творческие способности, природа, эмоционально-ценностное восприятие окружающей среды, украинская литература.

DEVELOPING CREATIVE FLAIRS IN BASIC AND SECONDARY SCHOOL STUDENTS AS A MAIN METHODOLOGY'S COMPONENT OF DEVELOPING A CAREFUL ATTITUDE TOWARD NATURE IN THE PROCESS OF STUDYING UKRAINIAN LITERATURE.

Kotliarchuk H.I.

Institute of problems of education of NAPS of Ukraine, Berlinskogo str., 9, Kiev, Ukraine

angelika80k@mail.ru

A process of study of Ukrainian literature in general educational establishment is a difficult multi componential and esthetic-psychological task that assists forming in basic and secondary school students the interest in an artistic word, requirements in reading of literary works and induces them on this basis to the display of their own work.

Aim of the article: to expose the features of developing creative flairs in basic and secondary school students with the aim of forming in them the emotionally-valued perception of environment as a basis of education of careful attitude toward nature in the process of studying Ukrainian literature.

The effectively organized process of studying Ukrainian literature assists to developing in students the creative thinking, original experiment of individual character with the use of the traditional logical thinking and fantasy, during that there are involuntary difficult mental processes which assist to develop the growing personality.

The creative tasks that combine logical operations, observation, vital experience, dictionary-stylistic and lexicogrammatical work, are capable not only to fasten obtaining knowledge quicker but also instill love to the native word, to develop high moral qualities, bring up interest and respect to an environment and desire to care for him. Then we defined developing creative flairs in basic and secondary school students in the process of studying Ukrainian literature the effective means of forming in them the emotionally-valued environment's perception with the aim to develop careful attitude toward nature .

In the process of carrying our research, the effective education process forms developing careful attitude toward nature through studying Ukrainian literature, it turned out to be the work of creative workshops, producing of artistic newspapers, different types of creative works on the basis of incomplete text, illustrations to the read works, creative translations, tasks-associations.

Key words: personality, creative capabilities, nature, emotionally-valued environment's perception, Ukrainian literature.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Розвиток нашого суспільства за нових умов ставить перед загальноосвітньою школою мету – формування творчої особистості. Водночас, значним потенціалом для її досягнення володіє ефективно організований процес вивчення української літератури в основній і старшій школі. Зокрема, В. Рибалка визначив сутність поняття "творча особистість" як такий тип особистості, що характеризується стійкою і мотиваційно-творчою активністю, яка дозволяє їй досягати значних, соціально та особистісно значущих результатів в одному або кількох видах діяльності [1, с. 15]. Саме у шкільному віці в учнів починають формуватись творчі здібності, необхідні для подальшого естетичного розвитку, формування духовної культури, вироблення єдності в розумінні красивого, доброго, правильного та цілісного сприйняття змісту і форми світу [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи проблеми розвитку творчої особистості в загальноосвітній школі висвітлено у працях О. Луки, Р. Немова, С. Рубінштейна, Б. Теплова, а можливості вирішення зазначеної проблеми у процесі вивчення української літератури досліджували Н. Волошина, С. Мірошник, Є. Пасічник, Н. Скрипченко, Б. Степанишин, Н. Хропко, які зазначали, що її подоланню сприяють активні методи і прийоми навчання та позакласна робота. Водночас, здатність розуміти літературні твори, відчувати в них прекрасне, на думку В. Халіна, є не лише показником рівня розвитку особистості, а й стимулює її до вдосконалення власних творчих здібностей, передбачає той чи інший рівень духовного спілкування з оточуючими, взаємодії з навколишнім

середовищем. Виховуючи вміння учнів "бачити", українська література розширює та поглиблює їхнє пізнання світу природи [3, с. 34]. На думку І. Беха: "...особистість розвивається в процесі свідомої творчої моральної діяльності, що розгортається під впливом переконання як провідного виховного методу. Психологічним стрижнем цієї діяльності є довільне прийняття особистістю морального рішення" [4, с. 4]. Отже, можемо зробити висновок, що вивчення української літератури в основній і старшій школі – це складний багатокомпонентний естетико-психологічний процес, який і сприяє формуванню в учнів основної і старшої школи інтересу до художнього слова, потреби в читанні літературних творів та спонукає їх на цій основі до прояву власної творчості.

Мета статті: розкрити особливості розвитку творчих здібностей учнів основної і старшої школи з метою формування у них емоційно-ціннісного сприймання довкілля як основного компонента методики виховання дбайливого ставлення до природи у процесі вивчення української літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективно організований процес вивчення української літератури, як підтверджують результати нашого дослідження, сприяє вдосконаленню в учнів творчого мислення, своєрідного експерименту індивідуального характеру з використанням традиційного логічного мислення і фантазії, під час якого відбуваються мимовільні складні розумові процеси, що сприяють гармонійному розвитку зростаючої особистості. Оскільки творчі завдання, які поєднують логічні операції, спостережливість, життєвий досвід, словниково-стилістичну і лексико-граматичну роботу, здатні не лише закріпити раніше здобуті знання, а й прищепити любов до рідного слова, розвивати високі моральні якості, виховувати інтерес і повагу до навколишнього середовища та бажання дбати про нього, то ми визначили розвиток творчих здібностей учнів основної і старшої школи у процесі вивчення української літератури базовим компонентом методики формування в них емоційно-ціннісного сприймання довкілля з метою виховання дбайливого ставлення до природи.

Водночас, під час проведення нашого дослідження ефективними для досягнення поставленої мети виявилися такі форми і методи організації процесу вивчення української літератури, як робота творчих майстерень, випуски художніх газет, різні види творчих робіт на основі неповного тексту, ілюстрації до прочитаних творів, творчі перекази.

У процесі вивчення української літератури з метою формування в учнів основної і старшої школи емоційно-ціннісного сприймання довкілля як основи виховання в них дбайливого ставлення до природи за допомогою розвитку творчих здібностей, нами було визначено такі етапи діяльності:

- початковий, на якому здійснювався аналіз уривків (пейзажів) української літератури;
- проміжний, на якому пропонувалися творчі завдання на основі поданих зразків (дописати, завершити, дібрати тощо);
- творчий (побудова власного висловлювання).

На початковому етапі розвитку творчих здібностей учнів основної і старшої школи з метою виховання в них дбайливого ставлення до природи у процесі вивчення української літератури ефективним засобом, як засвідчили результати нашого дослідження, було ознайомлення школярів з "творчою лабораторією письменника" та глибокий і детальний аналіз уривків художніх засобів у прочитаних літературних творах.

Реалізувати наступний проміжний етап нам допомагали завдання, які окрім розвитку творчих здібностей розвивали образне мислення, художнє бачення світу, розширювали словниковий запас учнів:

- дописати (відновити) віршовані рядки:

По ... вітер віє,
 ... по полю,
 Край дороги гне ...
 До самого ...
 Стан ..., лист ...,
 Нащо ...?
 Кругом ..., як те ...,
 Широке .....

- дібрати означуване слово, до якого поданий прикметник був би епітетом (дзвінкоголосий – шпак, жовтогаряче – сонце, зеленолисте – дерево);
- вибрати найвдаліший варіант слова з поданого переліку (гай – зелений, пишний, густий, похмурий, веселий, сірий, дзвінкий);
- об'єднати кілька речень в одне (Погідне блакитне небо потрохи темнішало. Сонце повільно сідало за обрій. Вечоріло. Діти взялися збиратися додому. По дорозі вони роздивлялися навкруги. Навколишня природа готувалася до сну. Перестав співати свою дзвінку пісню жайворонка. Не чути кування зозулі. Десь далеко почувся совиний крик. Усе навколо стрепенулося. Дуже швидко знову запанувала тиша. Настала ніч.);
- розчленувати текст на складові частини, змінити (розширити, згорнути, перебудувати, замінити) мовний матеріал;
- розширити текст, вживаючи якомога більше прикметників;
- дати заголовок тексту ("Осінь ніч. Зривається вітер, шарпає дерева. Дощ періщить у шибки...");
- перебудувати прості речення на складне з різними видами зв'язку;
- вставити пропущені слова;
- замінити слова, які часто повторюються в поданому тексті, синонімами: "Здавна існує велика дружба між людьми і лелеками. Може, як жодна інша птаха, підпускає лелека до себе людину, бо вірить, що не буде йому кривди. І не дарма говорять люди: у хаті, на якій поселиться лелечина пара, пануватиме добро і злагода";
- дібрати якнайбільше означень до поданого слова (день – похмурий, незабутній,...), чи якомога більше дієслів, які б поєднувались із словом (вітер дме, завиває, співає,...). Такі вправи проводилися нами у формі гри, змагання ("Хто швидше", "Хто більше").

Широке поле для формування в учнів основної і старшої школи емоційно-ціннісної основи взаємодії з природою, за нашими висновками, відкривали завдання, спрямовані на розвиток у них фантазії і гіпотетичного мислення, наприклад: продовжити опис пейзажів, змінити, переробити пейзаж прочитаного тексту у зв'язку зі зміною пори року, скласти усну розповідь від імені письменника чи взяти у нього "інтерв'ю" про його ставлення до природи на основі прочитаних творів. Виконання таких завдань активізувало пам'ять, увагу зростаючої особистості, вчило її самостійно оцінювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, мотивувало до активної екологічно доцільної взаємодії з природою, викликало бажання дбайливо ставитися до неї.

Реалізацію проміжного етапу розвитку творчих здібностей учнів основної і старшої школи з метою формування в них емоційно-ціннісної основи дбайливого ставлення до природи ми проводили з використанням методу асоціацій, який спонукав учнів думати, стимулював їхнє мислення, бажання шукати зв'язки між окремими поняттями. Цінність цього методу, як засвідчили результати нашого дослідження, полягала в наявності у кожного учасника свого власного образу, пов'язаного з природою та її об'єктами, за умови відповідності певним вимогам: зв'язку та заданій темі. Реалізація цього методу передбачала використання системи певних вправ:

- "асоціативний кошик", завданням якого було визначення асоціацій через призму власного світобачення. Наприклад: учням 5 класу після прочитання оповідання Є. Гуцала "Лось" [5, с. 217 – 227] пропонувалося два малюнки – валіза і смітник, у які вони мали "розмістити" негативні і позитивні вчинки героїв твору у природі;
- тематичні "асоціативні ланцюжки", які нами використовувалися на уроках української літератури під час аналізу пейзажів чи поезій про природу, коли учні основної і старшої школи вибудовували ланцюжок схожих понять на задану тему чи додавали пропущені слова в тематичній стрічці. Наприклад: перед ознайомленням з поезією Т. Шевченка "Садок вишневий коло хати" ми запропонували п'ятикласникам створити асоціативний ланцюжок до слова "садок" і порівняти його з художніми образами прочитаного твору [5, с. 207];
- "асоціативний куш" або "павутинка": на дошці або на аркуші паперу ми записували слово, а навколо – слова і фрази, які асоціюються з ним, потім між усіма компонентами встановлювали зв'язки, виділяли аспекти, щодо яких потрібна додаткова інформація. Під час використання цього методу ми дотримувалися певних правил: записувати все, що спадає на думку; не припиняти роботу раніше визначеного вчителем терміну; намагатися встановити якомога більше зв'язків; не висловлювати критичних суджень щодо написаного. Такий вид роботи нами спочатку організовувався в індивідуальних формах, потім у парах чи в малих групах, а згодом колективно;
- "асоціація-символізація" – ми запропонували учням висловити за допомогою кольору чи музики свій настрій після прочитання художнього твору. За допомогою знаків та символів також вони могли групувати окремі елементи за певним принципом. Наприклад: домашнім завданням для учнів 5 класу після ознайомлення з поезією "Зірка" Є. Гуцала було дібрати музичну мелодію, яка б віддзеркалювала зміст прочитаного твору або намалювати кольорові ілюстрації [5, с. 214]. Варто зазначити, що більшість п'ятикласників дібрали до поезії дві мелодії: до першої частини, у якій йдеться про нічний спокій, було обрано спокійні мінорні музичні твори, а до другої частини про ранкове пробудження світу – швидкі, запальні, мажорні;
- "асоціативний диктант" – під час його проведення учні мали обирати із запропонованого ряду, який надиктовував вчитель-словесник, лише ті слова, що викликали в них асоціації з прочитаним твором. Наприклад: після прочитання поезії П. Тичини "Не бував ти у наших краях" учням 5 класу було поставлено завдання вибрати зі слів диктанту ті, які асоціюються із прочитаною поезією: "небо, озеро, блакитні простори, річка, степ, весняна ніч, погідне небо, пісня, поле, ліс" [5, с. 209].

Під час останнього – творчого етапу – учні основної і старшої школи створювали свої власні висловлювання у вигляді прозових творів чи поезій. Проведений нами аналіз готових робіт засвідчив, що ефективна реалізація двох попередніх етапів сприяла тому, що школярі змогли глибше зануритися у світ природи; вони переосмислили її значення для гармонійного розвитку суспільства та використали у процесі виконання завдання усі набуті уміння й

навички створення художнього образу за допомогою засвоєних словесних засобів як результат розвинених творчих здібностей.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, ми з'ясували, що реалізація розробленої нами системи роботи з розвитку творчих здібностей учнів основної і старшої школи з метою формування емоційно-ціннісного сприйняття довкілля у процесі вивчення української літератури значною мірою сприяла вихованню в них дбайливого ставлення до природи. На нашу думку, це пояснюється тим, що у школярів поглибився інтерес до пізнання навколишнього середовища, покращилося розуміння його як цілісної системи, сформувався вміння оцінювати природні об'єкти не з прагматичних, а з естетичних та емоційно-ціннісних позицій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наше дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку творчих здібностей учнів основної і старшої школи з метою виховання в них дбайливого ставлення до природи у процесі вивчення української літератури. Подальшої розробки і обґрунтування потребує проблема використання можливостей цього навчального предмета для посилення інтересу школярів до вивчення навколишнього середовища, його проблем і потреб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рибалка В. В. Поняття про творчість, творчу особистість та особистісний підхід до вивчення і розвитку творчого потенціалу молоді / В. В. Рибалка // Психологія розвитку творчої особистості. – К., 1995. – С. 5–24.
2. Треф'я Я. Методика краєзнавчої роботи в школі / Я. Треф'я // Історія в школах України. – 2002. – №1. – С. 6-7.
3. Халін В. В. Естетичне сприймання художніх творів у системі літературної освіти : навч.-метод. посіб. / В. В. Халін, А.В. Усатий // – Житомир : ЖДУ імені Івана Франка, 2011. – 124 с.
4. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
5. Авраменко О. М. Українська література : підручник для 5 класу загальноосвітн. навч. закл. – / О. М. Авраменко / К. : Грамота, 2013. – 288 с.

REFERENCE

1. Rybalka V. V. Ponyattya pro tvorchist, tvorchu osobystist ta osobystisnyi pidkhid do vyvchennia i rozvytku tvorchoho potentsialu molodi / V. V. Rybalka // Psykholohiia rozvytku tvorchoi osobystosti. – K., 1995. – P. 5–24.
2. Tref'ya Ya. Metodyka krayeznavchoyi roboty v shkoli // Istoriya v shkolah Ukrayiny. – 2002. – № 1. – P. 6-7.
3. Halin V. V. Usatyj A.V. Estetychne spryjmannya hudozhnih tvoriv u systemi literaturnoyi osvity: Navchalno-metodychnyj posibnyk. – Zhytomyr: ZhDU imeni Ivana Franka, 2011. – 124 p.
4. Beh I. D. Osobystisno zoriyentovane vuxovannya: Naukovo-metodychnyj posibnyk. – K.: IZMN, 1998. – 204 p.
5. Avramenko O. M. Ukrayinska literatura: pidruchnyk dlya 5 klasu zagalnoosvitn. navch. zakl. – K.: Gramota, 2013. – 288 p.